

Katarzyna Konczewska
Grodno
Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego
kat.konczewska@gmail.com

SŁOWNICTWO ZWIĄZANE Z OBRÓBKĄ LNU I TKACTWEM W GWARACH GRODZIENSZCZYZNY NA TLE GWAR PODLASKICH

Słowa kluczowe: gwary Podlasia, gwary Grodzieńszczyzny, obróbka lnu, tkactwo

Keywords: dialects of Podlasie, dialects of the Grodno region, flax processing, weaving

*Каб нагатавац' н'ітк'і і кросны, треба стац'іва, навой,
л'адо, наб'іл'ніцы, н'ічал'ніцы, б'ердо, пруг'і, качолк'і,
чаўнок, цеўка, сукало, в'ірок, разматк'і, матав'іло,
матачка, калаўродак, в'ерац'ано, прас'ніца, шчотка,
шпул'а (Галавачы) (SciaszMat 242').*

Wstęp

Ogólnie można stwierdzić, że tkactwo ludowe zarówno na Grodzieńszczyźnie, jak i na Podlasiu jest w stadium zanikania, chociaż w wielu wiejskich domach zachowały się narzędzia do obróbki lnu i warsztaty tkackie, a także wyroby tkactwa ręcznego. Na wsiach pozostały już tylko nieliczne aktywne tkaczki, w miastach są pojedynczy pasjonaci propagujący tkactwo ręczne. Chlubnym przykładem dbania o spuściznę jest amatorskie szkolne muzeum tkactwa funkcjonujące we wsi Hudziewicze pod Łuną koło Grodna, w którym regularnie odbywają się warsztaty z tej dziedziny

¹ Wszystkie hasła słownikowe są podane w oryginalnej pisowni.

rękodziela. Jednocześnie należy zauważyć, że mimo zaniku omawianej profesji stopień znajomości jej techniki jest w miarę dobry wśród średniego pokolenia urodzonego i przynajmniej w okresie szkolnym mieszkającego na wsi oraz doskonały wśród starszego pokolenia ludności wiejskiej. Poświadcza to materiał leksykalny zebrany na terytorium Grodzieńszczyzny, który będzie przedmiotem naszego opracowania. Celem artykułu jest zestawienie leksyki w zakresie obróbki lnu i tkactwa występującej w polsko-białoruskim pasie przygranicznym i wskazanie wspólnego obszaru terminologicznego.

Kilka uwag merytorycznych

Przez Grodzieńszczyznę będziemy rozumieć nie cały współczesny obwód grodzieński, utworzony w dzisiejszym kształcie dopiero w 1954 r., i nie współczesny rejon grodzieński, utworzony w 1940 r., a tylko tak zwaną ścisłą Grodzieńszczyznę, czyli ziemie będące częścią dawnego powiatu grodzieńskiego, istniejącego w latach 1413–1939. Dzisiaj jego terytorium wchodzi w skład Polski (okolice Krynek i Kruszyńian), Litwy (okolice Druskiennik) i Białorusi (rejony: brzostowski, grodzieński, mostowski, wołkowyski). Taki wybór terenu badawczego jest bardziej sensowny i wiarygodny pod względem pozyskiwanego materiału, ponieważ wspólna ponadpięćsetletnia historia niewątpliwie miała wpływ zarówno na kulturę, jak i na gwary regionu. Dlatego mówiąc w tym artykule o gwarach Podlasia i Grodzieńszczyzny, będziemy mieć na myśli przede wszystkim gwary ścisłego pasa po obydwu stronach granicy polsko-białoruskiej, powstałej ostatecznie dopiero w 1946 r. na tak zwanej linii Curzona.

Po stronie polskiej są to najmniej zaludnione tereny państwa. Po stronie białoruskiej osadnictwo jest liczniejsze, jednak z powodu funkcjonowania tak zwanej strefy przygranicznej, w której poruszanie się ludności jest ograniczone, miejscowa społeczność jest homogeniczna, praktycznie brak tu ludności napływowej, co skutkuje archaicznością gwary i tradycyjnością społeczności wiejskiej. W związku ze specyficznym procesem osadnictwa² na badanym obszarze występują na przemian różnorodne typy osad: dawne okolice szlacheckie i wsie chłopskie, wsie prawosławne i katolickie, a także mieszane wyznaniowo. W wąskim pasie przygranicznym³ częsta jest sytuacja, kiedy po stronie białoruskiej są osady z ludnością polskojęzyczną wyznania katolickiego, a po stronie polskiej – białoruskojęzyczną wyznania prawosławnego. W tych okolicznościach z czasem powstał interdialekt z wpływem

2 Szczegółowo na temat dziejów osadnictwa na tym obszarze zob. Wiśniewski 1964: 115–135, 1977: 7–80, 1980: 14–27.

3 O osobliwościach sytuacji socjolingwistycznej pasa przygranicznego w ujęciu diachronicznym zob. Chiripoba 2014: 109–120.

języków białoruskiego i polskiego na wszystkich poziomach systemowych, a także leksyki jidysz. Okoliczna ludność porozumiewała się nim i nadal się porozumiewa w kontaktach rodzinnych i sąsiedzkich. Do tej pory ten interdialekt jest nazywany przez jego użytkowników mówieniem „po prostu”. W związku z powyższymi uwagami w naszym artykule nie wskazujemy gwary, z której pochodzą omawiane leksemy, ponieważ biorąc pod uwagę analizowany materiał językowy, byłoby to raczej trudne do sprecyzowania.

Materiał źródłowy

Uprawa i obróbka lnu były przedmiotem licznych artykułów badaczy zarówno polskich, jak i białoruskich. Szczególną uwagę poświęciła temu zagadnieniu Barbara Falińska (zob. *FalSłowTk*). Jednak temat nie został jeszcze do końca opracowany, ponieważ:

przeprowadzanie badań już nie tylko w każdej wsi, ale nawet w każdej gromadzie, jest mimo większej obecnie niż kiedykolwiek liczby wykształconych badaczy terenowych niemożliwe do zrealizowania (Mocarska-Falińska 1958: 17).

Jako podstawa źródłowa artykułu posłużył zbiór leksyki regionalnej⁴ okolic Grodna pt. *Скарбы народнай мовы* (*SkCych*) przygotowany przez niezawodowego językoznawcę, nauczyciela z wykształcenia, Apanasa Cychuna. Odwiedzając w trakcie pełnienia obowiązków służbowych prawie każdą wieś Grodzieńszczyzny, znajdował on czas także na długie rozmowy z miejscową ludnością i notowanie leksyki regionalnej. Przez prawie 40 lat zebrał około 10 tys. leksemów, których zestawienie dzięki pomocy naukowców z uniwersytetu im. Janki Kupały ukazało się drukiem⁵. Specyfiką omawianego zbioru jest to, że została w nim zarejestrowana wyłącznie leksyka regionalna, co jawi się jako jego szczególna wartość. I chociaż w tytule wydania brak określenia *słownik*, można je uznać za źródło jak najbardziej wiarygodne, ponieważ zostało poddane redakcji naukowej językoznawców. Każda jednostka zbioru jest opatrzona półfonetycznym zapisem przykładu jej użycia oraz informacją o lokalizacji geograficznej, w której została zanotowana. Mimo że wydanie nie zawiera żadnych szczegółowych danych o informatorach ani o miejscowościach, w których był zbierany materiał, stanowi jednak cenne źródło leksyki gwarowej i jak dotąd pozostaje jedyną publikacją całkowicie poświęconą wyłącznie temu konkretnemu subregionowi. Ponadto jest pięknym przykładem realizacji myśli B. Falińskiej

4 O stanie badań systemowych regionalnej leksyki Grodzieńszczyzny zob. Ostrowski 2013: 31–40; Konczewska 2016: 109–123, 2017: 315–336.

5 W 2014 r. ukazało się drugie wydanie tego opracowania. W naszym artykule korzystamy z pierwszego, z 1993 r., pod red. Pawła Sciacki (*SkCych*).

o konieczności współpracy dialektologów z miejscowymi nauczycielami i wartości pozyskiwanych w ten sposób materiałów.

Drugorzędnym źródłem przy opracowaniu artykułu był najstarszy słownik gwar grodzieńskich *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці* Тасц'аны Сс'ашковіч (SciaszMat), z którego zostały wyekscerpowane leksemy dotyczące omawianego terytorium bądź – jeżeli tego wymagały przykłady – innych regionów obwodu grodzieńskiego. Materiał ilustrujący gwary na terenie Polski został zaczerpnięty z: 1) *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* (AGWB), którego tom IX omawia słownictwo dotyczące obróbki lnu, w tym na terenie przygranicznym; 2) opracowania B. Falińskiej *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim* (FalSłowTk). Na potrzeby artykułu przeprowadzono także kwerendę w Kartotece *Słownika gwar polskich* PAN.

Słownictwo

1. Wstępna obróbka lnu

Цермяць⁶

‘Zdrewniałe części suchych łodyg lnu lub konopi oddzielone od włókien’: *Мы цермяцю падрубы ў хаці апсыпалі, на столь сыпалі, кап цяплей было* (Бандары) (SkCych 158).

Formy literackie: pol. *paździerz*, biał. *кастрыца*.

W Podlaskiem został poświadczony wyraz *ciermieć* (FalSłowTk I: 36).

AGWB, SciaszMat nie odnotowują tego słowa.

Фіра

‘Nieduży zwitek czesanego włókna lnianego’: *На кудзелю, як робіш, та больш як тры фігі лёну йшло* (Забагонікі) (SkCych 153); większa wiązka jest oznaczana leksemem *клецка*: *У кудзелю ўлазіло дзве ат сілы клецкі лёну* (Рудавіцы) (SkCych 70).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Ламак, ламачка

‘Narzędzie do pierwotnej obróbki lnu używane w celu połamania słomy i oddzielenia paździerzy, w kształcie drewnianej skrzyni i cerpu’: *Спачатку лён трэш на ламак, а потым ужо на церніцу* (Бакуны) (SkCych 78); *Спярыша лён ламалі на ламачках, а пасля ўжэ церлі на церніцах* (Карозічы) (SkCych 78); *Ламачка – то скрын’а з’ дз’ерава и цапы, на ламачку ламайуц’ л’он, а на ц’ерн’ицы трыуц’* (Лаша) (SciaszMat 256).

6 Podkreśleniami zostały zaznaczone sylaby akcentowane.

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB nie poświadcza tego wyrazu. Występuje w FalSłowTk (I: 148).

Павесма (павесмо)

‘Wiązka włókna lnianego po otrzepaniu, złożona z kilku garści’: *За раницу, бывало, павесмаў ішэць-сем лёну натрэш* (Хамякі) (SkCych 98).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

W FalSłowTk (I: 234): *powiesmo*. AGWB (IX: 28) podaje, że leksem *pav’esmo* dominuje na wschodniej Białostocczyźnie, jednak w różnych miejscowościach inaczej jest precyzowana liczba garści lnu, które ono zawiera. Na Grodzieńszczyźnie *pav’esmo* to trzywiązki lnu: *Такіх павесмаў на тры жм’ен’і баба натре дз’ес’ац’ за дз’ен’ і радуйацца* (Калантай) (SciaszMat 322).

Сцелішча

‘Miejsce, w którym ścielą len’: *Дл’а с’ц’елишча выб’урайуц’ роўно балото, с с’ц’ел’ишча л’он звоз’ац’ у шопу* (Лаша) (SciaszMat 483).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk nie poświadcza tego wyrazu.

Сыравец

‘Len, który jeszcze nie został namoczony’: *Геты л’он сыравец, йон н’і мочаны, а тол’к’і адл’ежаны* (Рэпля) (SciaszMat 486).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk nie poświadcza tego wyrazu.

Шыплюкі (шыплюке)

‘Kołtuny na wełnie’: *А гэта што за праява: уся воўна ў адных шыплюках, машына ні зможа часаць, прыдзецца рукамі* (Свіслач) (SkCych 173).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadcza tego wyrazu.

Трапачка

‘Narzędzie do trzepania włókna lnianego w celu usunięcia resztek paździerzy w kształcie deseczki zwężonej po bokach, z rączką’: *Трапачку робяць з берасту, каб вашкай была і моцнай* (Віцькі) (SkCych 145).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 20) poświadcza, że nazwa ta, zróżnicowana pod względem fonetycznym, występuje na całym badanym terenie. W FalSłowTk nie zanotowano.

2. Przygotowanie włókna do tkania

Кавародак, калародак, калаўродак, караўлодак

‘Kołowrotek do nawijania nici na cewkę’: *У нас, у Азёрах, былі такія майстрэ, што кавароткі рабілі* (Ліхачы) (SkCych 63); *Калародак і ціпер у нас ёсць, наша баба прадзе* (Скідаль) (SkCych 64); *Збярэмсо с калаўроткамі і прасніцамі ў адну хату, прадзем сабе, песні спяваем; хлопцы прыдуць*

(Бакуны) (SkCych 64); *Во, натта ж добрыя караўлоткі Данілоўскі рабіў, лёхкія, прадзеи і ня чуяи* (Свіслач) (SkCych 67).

Formy literackie: pol. *kołowrotek*, biał. *сукала*.

AGWB (IX: 94) poświadcza formę *kaḷavrodok* tylko w miejscowości Stare Masiewo, a *karaiḡvodaḡ* – w miejscowości Zubki (ibid.: 94). SciaszMat odnotowuje leksem *калаўродак* na Grodzieńszczyźnie: *Дастала з гары калаўродак и с'ела прас'ци воўну* (Дзекалавічы) (SciaszMat 206) i Werenowszczyźnie (rozróżniając kołowrotek pionowy i poziomy): *У нас майуц' калаўродак стайак, стайак'е высок'ийа, и калаўродак л'ажак, н'иск'и калаўродак* (Куклі) (ibid.). Na Ostrowiecczyźnie odnotowano leksem *калаўрот*: *Ц'ан'ер прадз'ом воўну на калаўротках* (Чэхі) (ibid. 207). Na oznaczenie desygnatu ręcznego przyrządu bez koła do nawijania nici zarejestrowano także wyraz *сукадло*⁷ (*сукайло*): *Сукадло кожны меў свае, сам мог зрабіць, ні трэбо было купляць* (Рацічы) (SkCych 139); *Сукайло ў нас есьць, але яно нікому ні патрэбно, бо ніхто ні прадзе* (Прывалка) (ibid.). Forma *сукадло* występuje również w okolicach Zelwy: *Твайо сукадло н'ікуды н'і годна* (Конна) (SciaszMat 479); a w okolicach Zdzięcioła odnotowano formę *сукала*: *На сукал'е цаўк'е сукац' треба, цеўка ўс'а, скарей сучы* (Нагародавічы) (ibid.). AGWB (IX: 94) rejestruje liczne formy nazwy *sukadło*, *sukajło* występujące w pasie wschodnim wzdłuż granicy z Białorusią od północy po Narew.

Кругелькі (крагелькі)

‘Szkielet zrobiony z prętów, na który nawija się przędzę’: *Спачатку ніці з маткоў перамотваюць на кругелькі, а тады ўжэ снуюць на снойніцу* (Пяслі) (SkCych 73); *Надзеняи маток на рашке, і давай накручваць ніткі на крагелькі* (Копанькі) (ibid.).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 56) formę *kruh'elki* odnotowuje w miejscowościach: Studzianki, Krynki, Bołtryki. Forma *krah'elak* występuje w miejscowościach Małowista i Stara Kamienna, a *krah'elek* – tylko w Karpowiczach. FałSłowTk (I: 132) poświadcza leksem *kruhelek*. SciaszMat w tym znaczeniu odnotowuje w okolicach Zelwy wyraz *в'итушкі*: *На в'итушк'и снуюць н'итк'и, на ком'инку сушац'* (Конна) (SciaszMat 84). Z Białostocczyzny formę tę zanotowano w Siemianówce (AGWB IX: 56).

Лерка

‘Część kołowrotu w kształcie metalowej sprzączki służąca do zamocowania szpulki’: *Як выпадзя лерка, та ўжэ прасці ні будзяи, шпулька станя* (Круглікі) (SkCych 79).

⁷ Poświadcza go SSStp (VIII: 503).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Матаї́дло, матаї́лка

‘Przyrząd do motania nici uprzedzionych na kółku’: *Круцяча матаїдло ні так просто зрабіць, яго заказвалі ў майстра* (Капцёўка) (SkCych 86); *У міне матаїлка ашчэ бабіна была, натта лёхка матала* (Пяслі) (ibid.).

Formy literackie: pol. *motowidło*, biał. *матавіла*.

W okolicach Wołkowyska w tym znaczeniu zanotowano leksem *матачка*: *На матачку н’ічал’н’іцы наматавайуц’* (Лазы) (SciaszMat 283), a w okolicach Werenowa i Zelwy – *матавідла* (*матавідло*): *Кал’і на маток треба наматац’ н’ітк’і, то матайуц’ на матав’ідла* (Бражэльцы) (ibid.); *Наматала на матав’ідло н’ітк’і* (Конна) (ibid.).

FalSłowTk (I: 173) poświadczają *motoidło* w Podlaskiem. AGWB nie notuje tego wyrazu.

Ментка

‘Drewniany korbówód (deseczka) łączący pedał kołowrotka z korbą koła napędowego’: *Ментка рамушком прывязвалася да панажа, каб мацней трымалася* (Яскевічы) (SkCych 87).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 52) odnotowuje formę *m’enta* tylko w miejscowości Sokolany. FalSłowTk (I: 166) poświadczają w Podlaskiem leksem *міęта*. Na oznaczenie danego desygnatu w okolicach Grodna zarejestrowano wyraz *немчык*: *Як спадзе немчык, так калясэ і стане, прасьці ні будзяш* (Пад’ятлы) (SkCych 95). AGWB (IX: 52) odnotowuje identyczną formę w dwóch miejscowościach Białostocczyzny: Chilmony i Jaginty, usytuowanych na wysokości białoruskiej wsi Podjatły.

Наба

‘Obręcz koła napędowego kołowrotka, do której są przymocowane szprychy’: *Наба робіцца тулькі з бярозы, кап сніцы добра трымаліся* (Канюхі) (SkCych 90).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Разві́ткі

‘Przyrząd do rozwijania motków w kształcie dwóch drewnianych prętów zamocowanych na krzyż na ruchomej osi metalowej’: *Развіткі зрабіць – ні велька штука, абы матэрыял быў, за вечар так і гатовыя* (Прыгодзічы) (SkCych 120).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Ражон

‘Oś wrzeciona, na którą nakłada się szpulkę (cewkę)’: *На ражон насадзіш цэўку – і тулькі буіць, так нітка ідзе, намотваеца* (Балічы) (SkCych 119).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Рэпка

‘Nasadka z poziomym wałkiem na stołku kołowrotka’: *Рэпка як добро асаджана, та і шпулька лёгка цягня* (Казіміроўка) (SkCych 123).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 46) poświadcza ten leksem w miejscowościach Chilmony i Nowodziel. Podaje także informację o tym, że na Białorusi nazwa omawianego desygnatu została zarejestrowana tylko w gwarach poleskich. W okolicach Grodna w tym znaczeniu występuje także wyraz *седала*: *Як седала добро пастаўляно, та і прасць добро, шнур ні будзя спадаць* (Бакуны) (SkCych 128). Na Białostocczyźnie ta forma pojawia się na zwartym terenie na północ od Supraśla (AGWB IX: 46; FalSłowTk I: 270). Pod Grodnem został poświadczony także wariant *стан-шрубка*: *Стан-шрубку як добро вытачыш, та, можна сказаць, што палавіна работы зрабіў, калаўродак гатовы* (Круглікі) (SkCych 136). Na Białostocczyźnie odnotowano leksemy *šruba* (w miejscowościach Wesołowo, Nowodziel, Białogorce i Ogrodniki) i *hošruba* (w Zawykach) (AGWB IX: 46; FalSłowTk I: 313). W SciaszMat wyraz *рэпка*, zanotowany w okolicach Zelwy, ma zupełnie inne znaczenie – ‘wiązka opracowanego lnu’: *За дз’ен’ дз’ес’ац’ рэпак л’ону натрапала* (Каралін) (SciaszMat 432).

Рулька

‘Otwór osi wrzeciona, przez który przeciąga się nitkę’: *Бачыш, нітка спярша праз рульку ідзе, тады – на серы, а потым ужэ намотваяца на шпульку* (Бакуны) (SkCych 123).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Сіры (серы)

‘Drobne, zagięte pod kątem prostym druciki wbite w ramy wrzeciona’: *Hi садзі, дзетка, рукі ў сіры, бо абдзярэш, балець будзя* (Лойкі) (SkCych 128).

Ten desygnat jest określany także jako *шоркі*: *У шоркі пальцаў ні сунь, а то абдзяруць* (Казіміроўка) (ibid. 170).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

FalSłowTk (I: 271) odnotowuje w Podlaskiem *sierki*, KSGP poświadcza *siry*, *siery*. AGWB, SciaszMat nie rejestrują tego wyrazu.

Стрыца (стрычка), трыца

‘Drugie kółko pasowe w kołowrotku połączone ze skrzydełkiem’: *Адну столку шнура закладаяш на стрыцу, другую – на шпульку і тады ўжэ*

прадзеш (Казіміроўка) (SkCych 138); *Паткруці ляпей стрыцу, а то, бачыш, калаўродак добра ні цягня* (Свіслач) (ibid.).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

W KSGP występuje leksem *strycka*. FalSłowTk (I: 291) odnotowuje *strycka* jako ‘kółeczko obok szpulki’. AGWB (IX: 44) podaje w kilkunastu miejscowościach Białostocczyzny wyraz *stryca* i jego warianty jako ‘krążek z rowkiem na obwodzie przy szpulce w kołowrotku’. Przytoczony przy naszym hasle pierwszy przykład (SkCych 138) świadczy raczej o nieprecyzyjnym określeniu danego desygnatu w AGWB: szpulka ma swoje kółko pasowe, zaś stryca – swoje, które łączy się ze skrzydełkiem. Kółka pasowe na szpulce i na skrzydełku nieznacznie różnią się średnicą i obracają się z różnymi prędkościami, dzięki czemu uzyskuje się jednocześnie skręcanie przędzy i nawijanie skręconej już nitki na szpulkę. Do napędu obu kółek wykorzystywano jedno, podwójnej długości cięgno (w przykładzie: *sznur*), z którego formowano ósemkę i po złożeniu na pół (*stołka*) zakładano na koła pasowe. Hasło w AGWB nie różnicuje tych dwóch rodzajów kółek. Być może jest to spowodowane tym, że obydwie kółka stanowią jeden element: w jednym kawałku drewna są wyrzeźbione dwa kółeczka o różnych średnicach.

Шлішпер

‘Część kołowrotka, metalowy szponek z rzeźbą, na którym trzyma się szpulka’: *Шлішпер з аднаго канца зусім тонкі, а з другога таўшчэйшы, зь дзірачкай, празь якую працягваюць нітку. Шлішперы аднекуль прывозілі, іх кавале ні рабілі* (Круглікі) (SkCych 168).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Шнюр

‘Sznur w kołowrotku’: *Як дзе называлі, а ў нас – шнюр называлі, я сама яго з ніцей рабіла, як трэба было* (Казіміроўка) (SkCych 169).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

FalSłowTk (I: 302) poświadcza w Podlaskiem leksem *sznur*, z kolei AGWB i SciaszMat nie rejestrują go.

Шворын (шворан)

‘Część kołowrotka, drewniana śruba z rzeźbą w nasadzie koła, która reguluje napięcie cięgna’: *Паткруці шворын, а то шнур спадае, добра ні нацягнуты* (Бакуны) (SkCych 167).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

FalSłowTk (I: 311): *szworen*.

3. Krosna

Адвязіч

‘Kawałek płótna ze sznurkami przywiązywany do osnowy w celu jej przedłużania przy kończeniu tkania’: *Калі мало асновы, бяру адвязіч і датыкаю кужаль* (Свіслач) (SkCych 10).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 106) poświadcza identyczną formę w miejscowościach: Wołkusz, Korciówka, Stara Chodorówka, Wyłudy, Łubianka, Oleszkowo, Studzianki, Nowodworce, Klepacze, Sobolewo, Baciuty, Lewickie, Podozierany, Jałówka, Hołówki Duże.

AGWB (IX: 106) podaje wzmiankę, że w gwarach na Białorusi dany wyraz nie występuje.

Берда (бердо)

‘Płocha ze stalowymi (drewnianymi) szczebelkami’: *Берда і сталёвыя і дзеравяныя былі, мы дзеравянымі мешкавіну ткалі* (Гліняны) (SkCych 20).

Formy literackie: pol. *płocha*, biał. *бёрда*.

AGWB (IX: 135) poświadcza formę *b’erda stalovyja* w następujących miejscowościach: Siderka, Ostrów Południowy, Białogorce. Autorzy opracowania zaznaczają, że jest ona lokalizowana wzdłuż wschodniej granicy Polski. We wzmiankach dotyczących białoruskich gwar grodzieńskich AGWB podaje zestawienia *b’orda zaleznyja* (ŚlPogr II: 135) i *trasc’avoja b’erda* (ŚlPogr V: 121). Omawiany wyraz został odnotowany w KSGP.

Біла (біло)

‘Podłużne listewki płochy, między którymi znajdują się szczebelki’: *Замацуў білы клінкамі, а то кросна раз’едуца* (Каленікі) (SkCych 20).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 82) poświadcza formę *b’iło* w Rybołach, Jecewiczach, Dubiczach Osocznych, a formę *b’iła* – w Policznej. FalSłowTk (I: 21) odnotowuje formę *bidło*. W okolicach Grodna ten desygnat jest określany także jako *трасце*: *Былі бёрда жалезныя, та ў іх трасьце жалезна, а ў дзеравяных – з цвёрдаго дзерава* (Свіслач) (SkCych 145). AGWB (IX: 82) zwraca uwagę na różnorodność leksemów określających ten desygnat, wśród których zbliżone do podanej formy są tylko trzy: *tras’cina* (Stara Kamienna), *trostka* (Lewickie) i *trestka* (Siemianówka).

Чаўнык

‘Element krosna tkackiego, drewniana łódeczka w warsztacie tkackim, w której się mieści szpulka z nićmi wątku, mechanicznie niepołączona z pozostałymi mechanizmami’: *Чаўныком буду ткац’* (Тупічаны) (SciaszMat 549).

Formy literackie: pol. *czółenka*, biał. *чаўнок*.

Forma *чайнек* została odnotowana w KSGP bez podania miejscowości. AGWB i FalSłowTk nie poświadczają tego wyrazu.

Кацуба

‘Element w kształcie wygiętej pałki do podkręcania nawoju w krosnach’: *Як навой хочаш паткруціць, кацубу падымяш – і паткруціў, колькі трэба* (Рацічы) (SkCych 68). Na oznaczenie tego desygnatu zarejestrowano także leksem *кульбака*: *Як трэбо, кульбаку падымяш і колькі трэбо навой сабе пакруціш* (Карозічы) (SkCych 75).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk, SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Кросны, кросно

‘Warsztat tkacki’

Formy literackie: pol. *krosno*, biał. *кросны*.

FalSłowTk (I: 130): *krosny*. AGWB (IX: 66) poświadczają formę *krosna* tylko w liczbie pojedynczej. Leksem *кросно* został zanotowany w okolicach Wołkowyska: *Пастав’іл’и кросно, будз’ам вытыкац’ дываны* (Есенавіца) (SciaszMat 242). AGWB (IX: 66) podaje w tym znaczeniu wyraz *varstat*. W okolicach Zdziecioła występuje forma *варстат*: *Кал’и жанк’и пачынал’и ткац’*, *у кожнай хац’а стайаў варстат* (Нагорнікі) (ibid. 77). Z kolei na Nowogrodczyźnie *варстак* występuje w znaczeniu ‘podstawka, na której stawiają krosno’: *У м’ин’е н’ама свайго варстаку, н’ама на чым став’иц’ кросны* (Шчорсы) (ibid.).

Набільніцы

‘Ruchoma rama krosien, w którą wkłada się płóchę’: *Як ччэш, та набільніцамі прыстукваяш, кап нітка добро прыставала* (Зарубічы) (SkCych 90).

Formy literackie: pol. *rama*, biał. *набілкі*.

FalSłowTk (I: 175): *nabilnice*. AGWB (IX: 86) poświadczają identyczną formę w dwudziestu miejscowościach Białostocczyzny usytuowanych wzdłuż granicy z Białorusią od Grodna do Brzostowicy Małej. Na Werenowszczyźnie odnotowano formę *набільніца*: *Наб’ил’н’ицы прыстуквайуц’ палатно, каб было гушчэйшо* (Куклі) (SciaszMat 297). Na Białostocczyźnie na oznaczenie tego desygnatu jest używany licznie leksem *лада* (AGWB IX: 86), zarejestrowany również w okolicach Grodna i Nowogrodka: *Йак наладз’иў л’ада, б’ерда добра ходз’ац’* (Шчорсы) (ibid. 271).

Навой

‘Wał w krosnach’: *Навой ткан’и – тонк’и, патсподн’и, йон ун’ерадз’и, на йим л’ажыц’ ткан’и. Навой задн’и – тоўсты, в’ал’ик’и, на йим аснова л’ажыц’* (Бражэлыцы) (ibid. 300).

Formy literackie: pol. *nawój*, biał. *навой*.

Jak świadczy przytoczony przykład, desygnaty oznaczające wał w krosnach, na który nawija się osnowa, i wał, na który nawija się płótno, mają wspólną

nazwę, rozróżniają ją jedynie określenia z *przodu* (na płótno) i z *tyłu* (na osnowę). AGWB (IX: 68) precyzuje, że leksem *nawój* i jego derywaty w gwarach wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny są notowane powszechnie na północ od Narwi i Białowieży. Formę tę rejestruje także FałSłowTk (I: 178).

Нічальніцы

‘Dwa sznury, pomiędzy którymi są rozpięte nici z oczkami’: *Як дзяўкамі былі, та выбірыстыя радна ткалі ў шэсць і нават ў восім нічальніц* (Вицькі) (SkCych 96).

Formy literackie: pol. *nicielnice*, biał. *нічальніцы*.

Leksem poświadczono także w okolicach Werenowa: *Н’ичал’н’ицы роб’ац’ з н’итак кручаных, таўс’ц’ейшых* (Бражэльцы) (SciaszMat 315).

AGWB (VIII: 50) i FałSłowTk (I: 179) odnotowują formę *nicielnicy*.

Панажэ, панажайкі

‘Część krosien ze sznurkami, które mocują je do nicielnicy’: *Ментка рамушком прывязвалася да панажа, каб мацней трымалася* (Яскевічы) (SkCych 87).

Formy literackie: pol. *pedał*, biał. –.

Nazwa występuje także w okolicach Zdzięcioła: *Панажоўбываіадва, чатыры, йак йак’у узор* (Нагародавічы) (SciaszMat 347) i Werenowa: *У кроснах йес’ц’ панажайк’и з в’аровачкам’и, прымацаваны к н’ичал’н’ицам, в’аровачка прымацована, каб н’и разыходз’ил’ис’а панажайк’и* (Бражэльцы) (ibid.).

AGWB i FałSłowTk nie poświadczają tego wyrazu.

Пруге

‘Nakładka na płótno do utrzymania jego stałej szerokości podczas tkania i do ochrony płochy’: *Без пругоў кужалю ні выччаіш, скручваіца будзя* (Луцкаўляны) (SkCych 114).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 98) poświadcza ten wyraz w miejscowościach: Wołkusz, Siderka, Sokolany, Nowodziel, Krynki, Białogorce, Bobrowniki.

Identyczna forma została zarejestrowana w okolicach Zdzięcioła: *С’аредз’ина дошчачак саішчапл’айаіца, кал’и н’и будз’а саішчапл’ана, то пруг’е н’и будуц’ пружыц’* (Нагародавічы) (SciaszMat 393).

Пруток

‘Część wałka osnowowego’: *Як пачынаю ткаць, гляджу, кап пруток у навой добро залажыць, кап аснова ні выяхала* (Балічы) (SkCych 114).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

W okolicach Zdzięcioła leksem *пруток* ma znaczenie ‘oś wrzeciona’: *Цеўку надз’авайуц’ на пруток, кап цеўка с чалнука н’и выпадала* (Нагародавічы) (SciaszMat 393).

AGWB i FałSłowTk nie poświadczają tego wyrazu.

4. Плётно, jego jakość

Абмылак

‘Defekt w płótnie samodziałowym’: *Нітка парваласа, як ні згледзіш – зробіш абмылак* (Свіслач) (SkCych 8).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk i SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Блізма (блізна)

‘Skaza wzdłuż tkaniny spowodowana przerwaniem wiązania w nicielnicach’: *Блізмаў нарабіла, брытко будзя людзям паказаць* (Зарубічы) (SkCych 20); *Сляная, ні бачыла, што нітка парваласа, блізнаў нарабіла* (Свіслач) (ibid.).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB (IX: 110) stwierdza brak form z podobnym akcentowaniem w gwarach na Białorusi. Na terytorium Polski forma *blizna* została poświadczona w miejscowościach: Wołkusz, Jagłowo, Saczkowce, Nowodziel, Krukowszczyzna, Rybniki, Sokołda, Turośń Dolna, Klewinowo (AGWB IX: 110). Odnotowują ją także FalSłowTk (I: 24) i KSGP. SciaszMat poświadcza leksem *блізна* (*блізня*) w znaczeniu ‘wada powstała na skutek zerwania się nitki w czasie tkania’ w okolicach Zdzięcioła: *Палатно йаіе ўс’о ў блізнах* (Нагарадавічы) (SciaszMat 53) i Werenowa: *Блізн’а то зам’етка, што н’аправ’іл’на идзе аснова, йак н’ітка зарв’еца адна, то дзв’е ткуца, а гэта ўжо блізн’а зав’еца* (Бражэлыцы) (ibid.). AGWB (IX: 110) podaje, że na Białostocczyźnie występują podobne formy. W AGWB znajdujemy ponadto wzmiankę, że wada powstała na skutek zerwania nitki jest określana w gwarach grodzieńskich także jako *p’eramota*, *p’eram’ot*. Jednak słowniki z tego regionu rejestrują omawiane leksemy w znaczeniu wady powstałej wskutek nie zerwania nitki, a nieodpowiedniego jej ukierunkowania: *П’ерам’от зробіш, йак н’іправ’іл’на паложана н’ітка, н’і на тойа м’есца, куды нал’ежыць* (Бражэлыцы) (SciaszMat 367); *Добрайа мас’ц’арыца, н’і адной п’ерамоты н’і палажыла* (Нагарадавічы) (ibid. 368); *Трэбо добра глядзець, каб якой перамоты ні зрабіць, а то той рас нарабіла* (Клінчаны) (SkCych 108).

Камэля

‘Przędza z nitek zrobionych w zakładzie, nie samodziałowych’: *Помню, у нашай Юсты былі вытканыя с камэлі андараке такія* (Свіслач) (SkCych 66).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB i SciaszMat nie poświadczają takiego wyrazu. FalSłowTk (I: 91) odnotowuje *kamle* jako ‘ręczne szczotki do czesania wełny’, KSGP poświadcza formę *kamlonki* jako ‘odpadki wełny pozostałe po czesaniu na szczotce’. Nasuwa to przypuszczenie, że być może w SkCych znaczenie hasłowego leksemu zostało określone nieprecyzyjnie, wyłącznie na podstawie usłyszanego zdania,

bez dopytania o szczegóły, i *kamela* w gwarach grodzieńskich oznacza raczej przędzę zrobioną z gorszego gatunku lnu, z odpadków wełny.

Недасек

‘Szczelina podłużna w płótnie powstała wskutek niedobicia nici przez płoche’: *Брытко каму паказаць кужаль, недасекаў нарабіла ткучы* (Баброўнікі) (SkCych 95).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

Identyczna forma została poświadczona w okolicach Zdzięcioła: *Дренна ччеш, вун’ кол’к’и н’ида’екаў* (Нагародавічы) (SciaszMat 312). W tym samym znaczeniu na Nowogródczyźnie odnotowano leksem *недабой*: *Йана н’идабойу шмат нарабіла* (Шчорсы) (ibid.).

AGWB i FalSłowTk nie poświadczają tego wyrazu.

Перабірысты

‘Płótno tkane sposobem przebiegania różnokolorowych nici’: *Некалі і я ткала перабірыстыя родна, Люба памагала* (Каробчыцы) (SkCych 108).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

W okolicach Ostrowca taki złożony sposób tkania nazywano *перабор*: *Наша банка у маладос’ці вун’ йак’ийа н’ираборы магла ткаць* (Міхайлішкі) (SciaszMat 365).

AGWB nie poświadcza tego wyrazu.

Рубінка

‘Mały kawałek lnianego płótna gorszej jakości’: *Даўней ніякіх бінтоў ні было, завяжаш рану рубінкай і ходзіш, пакуль заживе* (Кунцаўшчына) (SkCych 123).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

KSGP odnotowuje w tym znaczeniu leksem *rubinek* w miejscowości Huszcza na Podlasiu. AGWB, FalSłowTk i SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Рукаўніна

‘Specjalnie tkana wąska tkanina samodziałowa, z której szyto rękawy koszul’: *Гэта ашчэ пакойная мама ткала рукаўніну, я ўжэ яе ні ткала* (Кавалічы) (ibid.).

Formy literackie: pol. –, biał. –.

AGWB, FalSłowTk i SciaszMat nie poświadczają tego wyrazu.

Свойчык

‘Zwój płótna’: *Кал’и палатно выб’ал’ці, скатвайуць у свойчык и кладуць у куфар* (Лаша) (SciaszMat 443).

Formy literackie: pol. *zwój płótna*, biał. *скрутак палатна*.

FalSłowTk (I: 367) poświadcza w Wierzhlesiu na Podlasiu formę *зwojczyk* w znaczeniu ‘płótno wytkane z jednej osnowy’. AGWB (IX: 132) odnotowuje

formę *svojčyk* wzdłuż granicy na terenie od północy do Supraśli. W miejscowości Chilmony został poświadczony także leksem *suvoy*, występujący na Białorusi w okolicach Werenowa: *Намкала тры сувойи кужал’у* (Бражэлыцы) (SciaszMat 478).

Podsumowanie

Przeanalizowawszy powyższe zestawienie, można pokusić się o wnioski, że leksyka dotycząca obróbki lnu i tkactwa występująca w ścisłym pasie pogranicza polsko-białoruskiego jest przeważnie wspólna dla gwar po obydwóch stronach granicy. Zwraca uwagę fakt, że znaczna część leksemów występujących na ścisłej Grodzieńszczyźnie, które zostały zarejestrowane w słowniku Apanasa Cychuna, nie jest poświadczana w innych ani polskich, ani białoruskich korpusach leksyki gwarowej. Szczególnie ciekawe jest spostrzeżenie, że często identyczne formy zostały zarejestrowane wyłącznie w miejscowościach usytuowanych na jednej szerokości geograficznej po obu stronach granicy. Potwierdza to nasze założenie badawcze, że najbardziej wiarygodnym terenem eksploracji w tym zakresie jest obręb jednej parafii, nawet jeżeli obecnie znajduje się ona po różnych stronach granicy. Interesujące byłoby przeprowadzenie wspólnych polsko-białoruskich badań etnograficznych i dialektologicznych w odnotowanych miejscowościach pasa przygranicznego w celu potwierdzenia, odrzucenia bądź podważenia tej hipotezy oraz sprawdzenia, czy obecni mieszkańcy rozumieją znaczenie leksemów odnotowanych w dawnych badaniach. Niezbędne wydaje się także sporządzenie szczegółowego opracowania wyników tych badań z koniecznym zamieszczeniem rysunków ilustrujących desygnaty, ponieważ, jak wynika z naszej analizy, same wypowiedzi informatorów zawarte w słownikach czasem nie są wystarczająco informatywne i wymagają sprecyzowania poprzez ilustracje. Takie opracowanie pomogłoby także sprostować bądź sprecyzować obecne informacje zawarte w polskich opracowaniach o niewystępowaniu w gwarach na terenie Białorusi leksemów, które jednak poświadczą SkCych.

Literatura

- AGWB: I. Maryniakowa (red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. 9: *Leksyka 5*, Warszawa 2007.
- FALSŁOWTk: B. Falińska, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*, Wrocław 1974–1984.
- KONCZEWSKA K., 2016, *Frazeologizmy i paremie białoruskich gwar grodzieńskich jako źródło rekonstrukcji obrazu świata mieszkańców wielonarodowościowego regionu*, [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa*, „Biblioteka LingVariów”, t. 23, Kraków, s. 109–123.

- KONCZEWSKA K., 2017, *Да пытання даследавання дыялекталагічнай спадчыны Гродзеншчыны*, [w:] R. Kaleta (red.), *Białoruś w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia*, Warszawa, s. 315–336.
- KSGP: *Kartoteka Słownika gwar polskich PAN* w Zakładzie Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie.
- MOCARSKA-FALIŃSKA B., 1958, *Z badań dialektologicznych na Ziemi Płockiej*, „Notatki Płockie” 3, nr 7, s. 17–23.
- OSTROWSKI B., 2013, *Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Kraków.
- SCIASHMAT: Т.Ф. Сцяшковіч, *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мінск 1972.
- SKCҪҪH: А.П. Цыхун, *Скарбы народнай мовы*, рэд. П. Сцяцко, Гродна 1993.
- SŁPOGR: Ю.Ф. Мацкевіч (рэд.), *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, Мінск 1979–1986.
- SSTP: S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, Kraków 1953–2002.
- WIŚNIEWSKI J., 1964, *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII wieku*, „Acta Baltico-Slavica” 1, s. 115–135.
- WIŚNIEWSKI J., 1977, *Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny: geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 11, s. 7–80.
- WIŚNIEWSKI J., 1980, *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie*, [w:] S. Glinka, A. Obłębska-Jabłońska, J. Siatkowski (red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. 1, Wrocław, s. 14–27.
- Снігірова Н., 2014, *Асаблівасці сацыялінгвістычнай сітуацыі ў камунікатыўнай прасторы кантактнай зоны Беларусі і Польшчы (гістарычны аспект)*, „Sociolingwistyka” XXVIII, s. 109–120.

**Flax processing and weaving vocabulary in the dialects of the Grodno region,
against the background of Podlasie dialects
Summary**

For the first time in the literature, the present paper compares flax processing and weaving vocabulary found strictly in the Polish–Belorussian borderland which was formerly part of a single Grodno county. The source material comprises well-known Polish lexicological works, and also a work on Grodno lexicon by Apanas Cychun which has not as yet been taken into consideration. Thanks to this, the paper notes lexemes unattested in previous corpora of dialectal vocabulary, and adds precision to the information contained in them.